

Giedrius SUBAČIUS
 Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
 University of Illinois at Chicago

FILOLOGINIS ALEKSANDRO LUOČIO SALTO: *ТРУМПАСЪ КАТЕХИЗМАСЪ* (1865) VERČIAMAS *TRUMPU KATECHIZMU* (1874)¹

1. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne Mikas Vaicekauskas 2003 metais surado Aleksandro Luočio *Trumpo Katechizmo* (toliau – LuTK) rankraštį. Kaip atradėjas nurodė, tai, regis, pirmas žinomas lietuvių raštijos istorijoje atvejis, kai lietuviškai (lotyniškėmis raidėmis) buvo perrašytas tekstas iš anksčiau kirilikos spaudmenimis išleistos knygos (Vaicekauskas 2003, 16).

Michailas Dolbilovas ištyrė, kad „jau 1864 m. rusų raidyno diegimas N. Novikovi netgi reiškė tam tikrą lietuvių kalbos sunorminimą. Jis buvo įsitikinęs, kad rusiški simboliai padėtų lietuviams ištarti jų gimtosios kalbos žodžius taisyklingai ir vienodai“ (Dolbilov 2004, 128t.). Akivaizdu, kad Luotys yra Novikovo idėjų neigėjas, nepriėmęs kirilikos ir savaip savinęs tekstą, jį „atvertęs“, „gražinęs“ į pageidaujamą lotyniškų raidžių formą. To paties Novikovo deklaruotai „gramatinei prievartai“ (plg. Staliūnas 2004, 106, išn. 107) Luotys pasirengė vaistų – transkribavo kiriliką „atgal“ į lotyniškas raides. Nors caro valdžia nuolat akcentavo, jog lietuviai jau susirašinėjantys rusiškėmis raidėmis (plg. kirilinio atviruko publikaciją – Venckienė 2004, 315tt.), Luočio triūso kryptis priešinga.

Šis straipsnis skirtas aprašyti Luočio darbo metodą, redagavimo nuostatas, tarmės ir ortografijos ypatybes.

Įrišto rankraščio antraštė tokia: „Trumpas Katechizmas. Awkcziauwsej kraŹyta wyresnibei lej pant paraŹzitas dieł katałiku jawnumenes i moksla łejdamus. YłŹspawstas. Wilniui YłŹspawsty dałejda Metus 1874 Rugsieje 16 diena. Motiejus WałonczauskiŹ Wiskups. RałŹi Aleksandra Lowtis [apačioje dar prirašyta „А Ловтисъ“]“ (p. [III]). Taip pat Katechizmo pabaigoje yra Luočio prierasas: „RałŹi Aleksandra Lowtis 1874 Metus. Lapkrysty M. 27 Dejno pabenktas tos katek СПетербургий 1874 год у[?] е[?]“ (p. 98).

Rankraštis taip pat turi bent tris nuosavybės įrašus. Viršelyje užrašyta „Сія КНИГА Принадлежитъ Александру Ловтису 1874 Года“. Kitas įrašas ilgesnis – „Сія Книга Принадлежитъ Александру Ловтису 1874 Года Въ СПетербурге Въ Литографій

¹ Šis straipsnis parengtas vykdant Lietuvos Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą *LITTERA: lietuvių tautinis identitetas XVI–XX a. kultūrų dialogo kontekstuose*.

Главнаго Артилерійскаго Управленіе. Шкуды Назначаются“ (р. [I]). Taip pat rašome 46 puslapyje viršuje Luotys pasirašė mažomis raidytėmis: „Ловтисъ“.

Atrastą rankraštį Vaicekaskas (2003, 16) taip aprašė:

Apie šio rankraščio autorių – Aleksandrą Lovtį (tai greičiausiai surusinta pavardė; galėjo būti Luotys, Luotis, Lauty, Lautis) – beveik nieko nežinoma. Iš prieraišų rankraštyje aišku, kad jis kažkaip yra susijęs su Skuodu, kad 1874–1875 m. gyveno Sankt Peterburge ir dirbo vyriausiosios artilerijos valdybos spaustuvininku, kur, kaip pats teigia, „parašė“ „Trumpą katekizmą“ ir „Bromą“. Mirė iki 1899 m., nes tais metais Tumas šį rankraštį jau turėjo, o jame dar yra Jono Gadeikio, matyt, antrojo rankraščio savininko, įrašas, kad Aleksandras Lovtis jau „posuda P. Dieva“ [...] „Trumpas katekizmas“ – tai Valančiaus lietuviškai parašytas, „graždanka“ išleistas „Трумпасъ катехизмасъ“. Greičiausiai Lovčio „Trumpas katekizmas“ – tai lietuviškai parašytas iš „graždanka“ išleistos knygos trumpintas tekstas. Atrodo, kad tai pirmas toks atvejis lietuvių raštijos istorijoje.

2. Pavardė Luotys. Vaicekaskas pasirinko vartoti perrašytojo pavardės formą *Lowtis* ir teigė, kad tai – surusintas variantas. Pavardė iš tikro rašyta su raide <w> – *Lowtis*. Ištyrus visą LuTK rankraštį paaiškėjo, kad digrafas <ow> visada rašytas pozicijoje, kurią vakarų aukštaičiai taria [uo], o dounininkai žemaičiai – [ou], plg. *downas* gen. sg. ‘duonos’ 56 (daugiau pavyzdžių žr. toliau, 5.2.9.2.). Matyti, kad perrašytojas ir buvo žemaitis dounininkas, tai sutinka ir su jo nuoroda į Skuodą (*Шкуды*) viename iš nuosavybės įrašų. Vadinasi, kaip ir kitus Luočio žodžius su digrafu <ow>, jo pavardę į bendrinę lietuvių kalbą derėtų atstatyti iš žemaitiškos (ne iš surusintos) formos <ow> [ou] į <uo> [uo] – tad *Luotis* ar *Luotys*. Tokią rekonstrukciją patvirtina ir *Lietuvių pavardžių žodynas*, nurodantis pavardę *Luotys*, užrašytą tik vieną kartą ir tik iš Skuodo (LPŽ II 118). Varianto **Luotis* su <i> LPŽ iš viso nefiksuoja. Todėl ir turėtume rinktis variantą *Luotys* – iš žemaičių dounininkų tarties atstatytą formą. Apie patį asmenį mažai kas žinoma, šiuo straipsniu papildomos Luočio gyvenimo detalės netirtos.

3. LuTK šaltinis (prototipas). Visų pirma reikėtų įsitikinti, ar tikrai Luotys naudojosi būtent 1865 metų kirilikos raidėmis išleistu *Trumpu Katechizmu* (*Трумпасъ Катехизмасъ*, toliau – VaKrTK). Kaip minėta, Vaicekaskas teigė būtent taip. Remdamiesi filologine analize, galėtume patvirtinti, kad Vaicekausko teiginys tikslus, kad Luotys tikrai rėmėsi šiuo spausdintu kiriliniu leidiniu, o ne koku nors kitu hipotetiniu dabar neišlikusiu rankraščiu lotyniškėmis raidėmis.

3.1. <он(ъ)>, <ен(ъ)>. Valančius vienaskaitos galininko pozicijoje savo tekstuose dažnai vartodavo nosines raides <a> ir <ę>, bet nebuvo įsivedęs nosinių **<u>* ir **<i>* (nors Rytų Prūsijos lietuviškuose tekstuose dažnai vartotos keturios nosinės raidės). Jonas Krečinskis, transkribavęs kai kuriuos Valančiaus tekstus kirilika, neretai linko perrašyti šią ypatybę gana paraidžiui. Kaip matyti, pavyzdžiui, iš Va-

lančiaus 1864 m. *Kantičkų* (*Kantyczkas*, toliau – VaKAN), ir iš jų kirilinio 1865 m. perrašo (*Кантычкасъ*, toliau – VaKrKAN), Krečinskis stengėsi savitai atsižvelgti į Valančiaus nosinių raidžių žymėjimą ir dažnai ne tiesiog numetė (būtų paprasta tai padaryti, nes kirilikos abėcėlėje nėra nosinių raidžių), bet pažymėjo rusiškais digrafais (pagal tų raidžių lenkišką tarimą, t. y. <ą> dažniausia perteikdavo digrafu <он> ar raidėmis <онь>, o <ę> – digrafu <ен> ar raidėmis <ень>), plg. VaKAN *Ана* 12, 25 – ir kirilini VaKrKAN *анонь* 12, *Анонь* 25; *ка* 11 – ir *конь* 11; *kurie diena* 39 – *куриень* ‘kuria? *дена* ‘diena? 39; *sawęs* 46 – *Савенсъ* 46; *та* 12 – *тонь* 12, *Тя* 18 – *тонь* 18; *tawęs* 46 – *Тавенсъ* 46 (plg. Subačius 2004a, 161). Tiesa, šiame VaKAN leidime vartota labai mažai nosinių radžių, tai labai netipiška Valančiui (plg. Jonikas 1972, 181). Turbūt Valančius ištiesai neperrašinėjo ankstesnio *Kantičkų* leidimo, neturėjusio nosinių raidžių, tik retkarčiais jų pridėjo redaguodamas. Tai patvirtintų ir daug kitų Valančiui nebūdingų lyčių, pavyzdžiui, dažna raidė <y>. (Plg. Joniko pastabą dėl Valančiaus rašybos: „Kai kuriose knygose, kurios galėjo būti ir ne jo vieno suredaguotos, bent techniškai sutvarkytos, randame ir kiek skirtingumų (pvz. 1865 m. ‘Kantyczkose’: ay, ey...)“; Jonikas 1972, 326.)

Tokią krečinskišką nosinių raidžių perrašymą, dažnai nesusijusį su garsais, galima atrazinti ir iš kirilinio VaKrTK (nors ir neturime išlikusios Valančiaus *Trumpo Katechizmo* rankraščio originalo lotyniškomis raidėmis, bet nesunku nuspėti, kad jis ir ten panašiai vartojo dvi nosines raides). Pavyzdžiui, Krečinskio VaKrTK *аней мейленъ* 3 Luočio LuTK perrašyta *apej meilin* VI; *гарбенъ* acc. sg. 3 – *garbin* acc. sg. VI; *иштурьтонъ* acc. sg. f. 5 – *ifzturieton* 2; *конъ* 4(2x) – *kon* 1(2x); *малдонъ* acc. sg. 6 – *maldon* 3; *мокслонъ* acc. sg. 3 – *mokslon* VI; *Судеимонъ* acc. sg. 6 – *Sudiejemon* 3.

Iš daugelio pavyzdžių akivaizdu, kad Luotys žymėjo raidę <n> ir kamieninio kirčiavimo formų acc. sg. galūnėse, kur joks nosinis garsas netariamasis: *meilin* ‘meilė’, *garbin* ‘garbė’, *ifzturieton* ‘išturėta’, *maldon* ‘malda’, *mokslon* ‘mokslą’, *Sudiejemon* ‘sudėjimą’. Tokius dirbtinius vienaskaitos galininkus (jų nevartojo jokie kiti žemaičių ar aukštaičių autoriai!) įmanoma paaiškinti tik Krečinskio rusiško perrašo įtaka. Tik nusirašydamas nuo tokio kirilinio prototipo Luotys ir tegalėjo pasidaryti šitokių neįprastų formų.

Antra vertus, kadangi Valančius nevartojo nosinių <į> ar <ų>, Krečinskio perrašytame VaKrTK tekste ir neatsiranda kirilikos <н> tais atvejais, kai vienaskaitos galininkas baigiasi [i] ar [u] garsais: *аней вильти* acc. sg. 3 – Luotys *apej wilti* VI; *Аней жмогу* acc. sg. 14 – *Apej žmogu* 9; *и дангу аръ и чиюцу* 29 – *i dangu ar i czifjo* 20. Kaip matyti, Luotys laikėsi ir šitos Krečinskio kirilizavimo ypatybės.

Dar daugiau, tais atvejais, kai <ą>, <ę> pozicijose acc. sg. galūnė Krečinskio kažkodėl likdavo nepažymėta raide <н>, ir Luotys nerašė <n>: *аней судеима* acc.

sg. 9 – *apej sudiejema* 5; *Aney тикѣима* acc. sg. 9 – *Apej tikiejema* 5; *u pragara* 29 – *i pragara* 20.

3.2. Raidžių painiojimas. Luotys retkarčiais suklysdavo ir savo lotyniškų raidžių tekste parašydavo kurią nors kirilinę raidę, turinčią panašų grafinį ekvivalentą lotynų abėcėlėje, ir todėl jo nesunkiai pražiopsotą.

Dažniausiai supainiodavo mažąją kirilikos <д> su mažąja lotyniška <g> (rankraštyje abi raidės atrodytų tiesiog vienodai). Pavyzdžiui, *наудонъ* 91 – *nawda* ~ *naudą* 75; *непадорю жодю* gen. pl. 93 — *ne padoriu žodiu* ~ *nepadorių* žodžių 77; *падарити* 61 – *padariti* ~ *padaryti* 46 (jeigu įrašytume ne kirilikos, o lotynišką raidę, tada pasikeistų ar tiesiog pradingtų žodžių reikšmė: *nawga*, *ne pagoriu žodiu*, *pagariti*).

Luočiui pasitaikė supainioti ir panašiai rankraštyje atrodančią mažąją kirilikos <т> [t] su lotyniška <m>: *норѣтуметъ* 54 – *norietumet* ~ *norėtumėt* 41. Taip pat buvo sumaišyta mažoji kirilikos <y> [u] ir tiesiog identiško piešinio mažoji lotyniška <y>; ir vėl Luotys bus nepastebėjęs, kad perėmė kirilikos raidę: *Кайтъ апрейкуитасъ тикѣимасъ палика ужлаикиту* 7 – *Kajp aprejkštas tikiejemas palika užlajkitas* ~ kaip apreikštas tikėjimas paliko užlaikytas 3.

Visos šitos kirilikos raidės lotyniškai užrašytuose lietuviškuose žodžiuose turėjo atsirasti būtent dėl kirilikos įtaigos; labai abejotina, kad tekstas lotyniškėmis raidėmis būtų sukėlęs tokią sugestiją Luočiui. Vadinasi, tai dar vienas patvirtinimas, kad Luotys nurašinėjo kaip tik iš teksto kirilikos raidėmis.

3.3. Rusiški intarpai. Pasitaikė Luočiui nurašyti rusišką žodžių junginį, plg. Krečinskio VaKfTK *Девасъ ира эсиби индежняуси. (существомъ совершентъишимъ)* 10 – Luočio LuTK *Diawas ira esibe tikrewse. (существо [sic!] совершентъишимъ)* 6. Tikėtinausia, kad jei būtų nurašinėjęs iš kokio lotyniškėmis parengto lietuviško rankraščio, ten nebūtų buvę rusiškų paaiškinimų. Dar plg. ir kitą rusišką paaiškinimą, kurį Luotys vis dėlto praleido – Krečinskio *индемнастисъ. (совершенство)* 47 – Luočio *tikribes* 36.

3.4. Rinkinio plotis. Kai kurios Luočio perrašymo klaidos leidžia matyti, kad jo šaltinio eilučių plotis nesiskyrė nuo spausdintos kirilinės VaKfTK knygos; tad VaKfTK ir turėjo būti jo šaltinis. Pavyzdžiui, perrašydamas tekstą *касъ галь нумажинти геронъ / вардонъ (шловень) артима. Идемъ / конъ жинодамасъ* 93 mano rajuodintą vietą Luotys buvo praleidęs, bet paskui apsižiūrėjęs ir prirašęs su nuoroda, kur įterpti: *kas gal numażinty wardon fzlowy artyma. Idem kon žinodamas* 77. Svarbu tai, kad jo buvę praleista ir po to įterpta tiksliai viena spausdinto kirilinio teksto eilutė (p. 93, e. 2). Vadinasi, nurašydamas Luotys peršoko vieną eilutę, o paskui apsižiūrėjęs pasitaisė. Jei būtų nurašinėjęs nuo kokio kito šaltinio, greičiausiai

ten žodžiai eilutėse būtų išsidėstę kitaip. Taip pat kitoje vietoje Luotys praleido lygiai vieną eilutę (praleidimas irgi pažymėtas pusjuodžiu šriftu): *Кадъ ишпраишуты-мемъ пагалбасъ / мумсъ патемсъ иръ артимемсъ мусу / 38 – Kad išsprafšitot pagalbas 28*. Toks sutapimas vėl rodo, kad nurašomo teksto plotis turėjo būti tos praleistos eilutės ilgio.

Yra ir daugiau atvejų, kai Luotys praleido *maždaug* vieną ar dvi eilutes, t. y. iš eilutės į eilutę peršoko ne rinkinio pakraštyje, bet kažkur viduryje. Toliau pirmoje lentelėje pusjuodžiu šriftu išskyriau Luočio praleistą tekstą, eilutes taip pat laužiau tose vietose, kur buvo laužta kirilikos spaudinyje. Tokiu būdu lentelė grafiškai išryškina kaip Luotys galėjo netyčia nušokti nuo vienos teksto vietos prie kitos, praleidęs maždaug vieną ar dvi eilutes. Dar daugiau – kai kur matyti tipiškas nušokimas nuo panašaus prie panašaus (plg. ketvirtajame pavyzdyje *мислень* ir *мислесъ*, penktajame – *дѣль* ir *дѣль*).

1 lentelė. **Praleidimas**

VaKrTK 1865	LuTK 1874
1. вад[и]-/ намъ, высупирму: Крикціонишконъ мок-/ слонъ, куріо 3	wadinam, kurio VI
2. Вешпатъ Де-/ васъ апръйшике иръ, бажничей сава / швентай, дѣль тикѣйма падаве 4	Wiefzpatš diewas diel tikiejema padawy 1
3. А. Тамъ: Кадъ Вешпати гарбинту, ми-/ лету, Ямъ тарнауту, сауготу жмонесъ / иръ патисъ амжинай буту лайминги 13	Tam: Kad tarnauwtu, sawgotu zmonis ir pates amžinaj butu lajmengi 8
4. Вешпатесъ / Дева, паръ калбонъ, паръ мислень иръ / паръ пати пакелимонъ мислесъ при / Вешпатесъ 38	Wiefzpatš diewa, par kalba, par mislis pri Wiefzpatš 28
5. Маріосъ Паносъ / иръ швентую Дева; дѣль падекавоима / Вешпатемъ ужъ ипатингасъ милестасъ / ямъ суетейктасъ, дѣль атминима ю / дора гивенима 69	Marijos Panos ir Szwețuju Diewa; dielto atminima ju dora giwenima 54

Tokie nušokimai lengvai paaiškinami, jei tvirtiname, kad Luotys rašė būtent nuo šitų praleistų eilučių pločio rinkinio. Jei būtų naudojęsis ne kiriliniu spaudiniu, o kokiū nors rankraščiu, neabejotina, kad eilutės jame būtų sugulusios kitaip ir nepaaiškintų praleidimų.

4. Krečinskiški VaKrTK rašybos bruožai. Kaip ir kitos Krečinskio kirilika transkribuotos knygelės (plg. Subačius 2004a, 157–167; 2005, 35–39), šis Valančiaus *Trumpas Katechizmas* kupinas Krečinskio ortografijos bruožų. Galima skirti bent keletą specifinių jo rašybos bruožų.

4.1. <ѣ>, <е>. Orientuodamasis į to metų rusų kalbos rašybą, Krečinskis kartais vartojo raidę jatj <ѣ>, o kartais – <е> tiems patiems garsams ar dvibalsiams žymėti: 1) vakarų aukštaičių [ie] (žem. dounininkų [ei]), 2) vak. a. [ĕ] (žem. [ie]), 3) kartais net [e]. T. y. Krečinskis gilinosi ne į lietuvių tarmių garsus, o į rusų rašybos tradiciją. Panašiose (nebūtinai giminiškose) į rusišką šaknyse ar galūnėse jis išlaikė grafinę koreliaciją su rusų ortografija: ten, kur rusų kalboje rašyta jatj <ѣ>, ji liko ir lietuviškoje kirilikoje, o kur buvo <е> – <е> ir išlaikyta (plg. Subačius 2004a, 164t.).

Pavyzdžiui, štai kaip raidė <ѣ> Krečinskio koreliuota su rusų rašyba, VaKrTK ir kituose jo rengtuose tekstuose (1864 m. *Kantičkose* – VaKrKAN ir 1866 m. *Kalendoriuje* – IvKrKAL): *вѣта* 29, *вѣтой* 58, 62 (rus. *мѣсто*; IvKrKAL: *вѣта*; VaKrKAN: *вѣта* 17, 25); *грѣкуость* 107 (rus. *грѣхъ*; VaKrKAN: *грѣкусь* 16); *недѣлюй* loc. sg. 72 (rus. *недѣля*; IvKrKAL: *недѣля* acc. sg. 48); *нѣръ* 5, *нѣра* 8 (rus. *нѣтъ*; IvKrKAL: *нѣра*); *норѣнтемсь* 96, *норѣтуметь* 54 (rus. *хотѣтъ*; IvKrKAL: *норѣси* 65, *норѣтомесь* 72); *цѣлибей* loc. sg. 80 (rus. *цѣлый*).

Raidė <е> taip pat koreliuota su rusų rašyba, ne su lietuvių tarmėmis, plg. *ведѣ* 62, *ишведзю* 52 (rus. *вести, повель*; IvKrKAL: *нусиведе* 67); *гивенимонь* acc. sg. 42, *гивенти* 71, *гивенту* cond. 3 43 (rus. *живеть*; IvKrKAL: *бегивень* 69); *денась* 69, *деномись* 69 (rus. *день*; IvKrKAL: *денась* 50, *денось* 48, *денунь* 48); *дешимтись* 52 (rus. *десять*; IvKrKAL: *дешимта* 50); *нека* ‘nieko’ 8, 79, *нексъ* 22 (rus. *некого*; IvKrKAL: *нека* 46); *смертъ* loc. sg. 47 (rus. *смерть*); *тевай* 60, *Тевонь* acc. sg. 96, *теву* instr. sg. 41 (rus. *отець*; VaKrKAN: *Тева* 13).

Kirilikos jatj <ѣ> Krečinskis vartojo ir galūnėse, jei panašiuose linksniuose ar formose jatj buvo rašoma rusų kalboje. Pavyzdžiui, Krečinskis mėgo rašyti vietininko galūnę su <ѣ> (vietininko – предложный – linksnyje rusų ortografija tada žymėjo <ѣ>, plg. rus. *въ винѣ, въ деревнѣ*), pavyzdžiui, *дангуоѣ* ‘danguje’ 33; *даранчиоѣ* ‘darančioje’ 97; *чищюоѣ* ~ čiščiuoje ‘skaistyklėje’ 29, 97, 105.

Nors tik retkarčiais, labai nenuosekliai, Krečinskis vartojo jatj <ѣ> ir dvibalsių [ei] pirmajam dėmeniui žymėti – <ѣй>. Pavyzdžiui, VaKrTK: *апрѣйкидамась* 47; *апрѣйкитонь* 7; *апрѣйшке* 4(3x); *вейкѣй* 13 (plg. ir VaKrKAN: *апвѣйзи* 9, *гѣйдаме* 21; IvKrKAL: *даугеснѣй* 50, *дидеснѣй* 49; rus. *болѣе* 50, *опаснѣе* 49).

4.2. <э>. Raidė <э> Krečinskis vartojo beveik tik žodžių *eiti, esti* šaknyse, kaip kad ir kitose savo tuo metu rengtuose knygose. Pavyzdžiui, *атэима* acc. sg. 24; *атэйсенть* 24; *атэйсь* fut. 3 9; *паэйнамъ* 15; *эйсь* 28; *эсибесь* gen. sg. 5; *эсонте*

‘esančio’ 25; эсонти ‘esanti’ 13 (plg. VaKrKAN: атэіо 20, Праэінь 17, эіти 13, эсантей 15; IvKrKAL: атэюсь ‘atėjus’ 50, эіни ‘eini’ 66, эіть ‘eit’ 65, 66, эсанть 65, эю ‘esu’ 65; dar žr. Subačius 2004a, 158, 163t).

Tačiau retkarčiais <э> pasitaikė ir kitose šaknyse, ypač žodžio pradžioje, pvz., эглесь [sic!] ‘elgtis’ 4, эльгимось 3; эршкетю 21.

4.3. <ы>. Krečinskis, ypač 1865 metais transkribuodamas Valančiaus *Kantičkas* (VaKrKAN), buvo įpratęs vartoti kirilinę raidę <ы> kaip lotyniškos raidės <y> atitikmenį. Tiesa, Valančius daugumoje savo paties tekstų iš viso apsieidavo be raidės <y>, tačiau leisdamas pakartotinį *Kantičkų* leidimą 1864 metais jis, matyt, neperrašė teksto ištisai, nepakeitė ten buvusių dažnų raidžių <y> žemaitiškam garsui [ę] žymėti (dar žr. aukščiau, 3.1.).

Labai nedažnai, bet vis dėlto Krečinskiui pasitaikydavo ir VaKrTK parašyti raidę <ы>, plg. *высась* 3; *высась* acc. sg. f. 3; *высунирму* 3; *Десперацые* 107; *интенцыонь* acc. sg. 71, 76. Plg. ir VaKrKAN: *высу* 10; *высусь* 10; *ныктибесь* 10.

4.4. <дз>. Perrašomo originalo digrafus <dz> ir <dž> Krečinskis turbūt dažniausiai transliteravo digrafu <дж>. Tačiau vietoj <dz> jis galėjo pažymėti ne <дж>, o <дз> (kaip darė transkribuodamas ir VaKrKAN), nors tai buvo ta pati palatalinė afrikata [dʒʲ] (prieš <i>). Pavyzdžiui, *висудидзяуси* acc. sg. 90; *дидзяусень* acc. sg. 90; *дидзяусю* instr. sg. 85; *жодзейсь* 114; *мелдзю* 90; *ширдзю* gen. pl. 65 (plg. ir VaKrKAN: *дидзіось* 9; *дидзяуси* 502; *дыдзя* 17, 18; *жодзюсь* 10, 500; *жодзя* 15; *спайдзя* 40; plačiau žr. Subačius 2004a, 160). Pagal rusų ortografiją <дз> turėjo būti skaitoma [dz], bet ne [dž]. Tad toks tipiškas Krečinskio transliteravimas <дз> laikytinas klaidingu.

5. Luočio perrašas lotyniškomis raidėmis (LuTK).

5.1. Apimtis. Mikas Vaicekauskas pavadino Luočio tekstą *trumpintu*. Apskritai lietuvių filologijoje nėra jokio nusistovėjusio susitarimo, ką vadintume trumpintu tekstu. Jei bus praleistas žodis – jau bus trumpintas tekstas? O jei du žodžiai? O jei dešimt? Jei praleista viena eilutė? Dešimt eilučių? Žinoma, jei truks pusės teksto, visi sutarsime jį buvus trumpintą. Tad kurioje trumpinimo skalės (nuo vieno žodžio iki pusės teksto išmetimo) vietoje sakytina, kad tekstas trumpintas?

Jau anksčiau minėjau kai kuriuos Luočio eilučių praleidimus. Juos turbūt galima pavadinti klaidomis ar apsižioplinimais. Apskritai Luočio tekstas labai neblogai atitinka Krečinskio perrašytą kirilinį *Katekizmo* tekstą. Nematyti kokių nors pastangų ką nors sąmoningai trumpinti. Dar vienas kitas neminėtas sutrumpėjimas irgi yra atsiradęs greičiau dėl neapsižiūrėjimo, o ne dėl noro parengti trumpesnę variantą.

Vadinasi, jei negalima rekonstruoti Luočio intencijos parengti trumpesnę variantą, turbūt nereikėtų teksto ir vadinti trumpintu. Jis gal ir yra maždaug keliolika (kelias-

dešimt?) eilučių trumpesnis už prototipą, bet tai atsitiko ne dėl kokios nors ypatingos koncepcijos. Priešingai, atrodo, kad Luočio koncepcija kaip tik buvo nusirašyti visą *Katekizmą* ir jo netrumpinti, tačiau dėl neatidos tobulai įvykdyti jam to nepavykę.

5.2. Redagavimas, keitimas. Nors tekstas ir vadintinas perrašu, vis dėlto matyti, kad Luotys transkribuodamas kai ką keitė. Vienais atvejais redagavo, tad keitė sąmoningai, kitais atvejais keitė, nes klydo – nesuprato ar tiesiog buvo neatidus.

5.2.1. Katalikų dogmos. Reti atvejai, kai Luotys taisė ir tiesiog gynė iškreiptas katalikų dogmas. Vienas iš jų – žengnojimosi formulė. Vytautas Merkys rašė, kad „cenzorius A. Petkevičiaus dar braukė ir keitė, kas tik jam atrodė būtina. Toks tekstas ir buvo laikomas galutiniu, tinkamu spaudai. Kokie buvo šie pakeitimai, rodo jau tai, kad katekizme vietoj katalikiškos žengnonės A. Petkevičius įrašė stačiatikišką“ (M e r k y s 1994, 55). Tokie pakeitimai ypač gąsdino vyskupą Valančių.

Krečinskio (Petkevičiaus) kirilinis variantas buvo toks: *Женклонъ крижяусь III. дару: дедамась дешинень ронконъ пирму при кактась, паскяусь антъ крутини, даръ паскяусь антъ дешине ирь кайре пете сакидамась* 12. Kitaip sakant, žengnojantis ranka pirmiau vedama ant dešinio peties, tik po to – ant kairio, o tai jau ne katalikų, bet stačiatikių žengnojimosi būdas. Luotys tai bus pastebėjęs ir atitaisęs: *Ženkla krížews S. daraw: diedamas defzine rąka pirmo pri kaktas, paskiaws ant krutine, dar paskiaws ant kajre ir defzeni pete sakidamas* 7 (redaguota vieta abiejuose tekstuose pažymėjau pusjuodžiu šriftu).

5.2.2. Linksniai, skaičiai, giminės, laikai, asmenys. Luotys jokiū būdu nesi-stengė idealiai išlaikyti kirilinio teksto gramatikos. Ne taip retai jo pakeistos, greičiausia sąmoningai, kai kurios gramatinės formos: linksniai, skaičiai, giminės, laikai, asmenys ir kt. (plg. 2 lentelę).

2 lentelė. Gramatinių formų keitimas

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>Кайпъ апрейкитась тиктъимась палика ужлайкиту</i> [instr. sg.] 7	<i>Kajp aprėjķztas tikiejemas palika yzļajkitas</i> [nom. sg.] 3
<i>Дазе паръ Швентонъ Раитонъ ирь пасакимонъ</i> [acc. sg.] <i>китсъ китамъ</i> 7	<i>Daeje par Szwenton Rafzton ir pasakojemus kits kitam</i> [acc. pl.] 3
<i>Вадинамъ</i> [praes. 1 pl.] <i>Раиту Швенту суринкимонъ</i> [acc. sg.] 7	<i>Wadinas</i> [praes. 3 refl.] <i>Rafztu Szwętu surinkimas</i> [nom. sg.] 4
<i>Кокесь ира дались жмогуе</i> [loc. sg.] 14	<i>Kokies ira dalis žmogaws</i> [gen. sg.] 9
<i>тикъдамись Христу Мессіюшоу атэйсентъ</i> [fut. part. indecl.] 24	<i>tikiedamis Christu Mesijofzju atejsinti</i> [part. fut. act. acc. sg. m.] 17
<i>Ужгине Вешпатсъ теву сава неужкенсти, панекенти анайсь</i> [instr. pl.] 59	<i>Uzgini Wiefzpatš tewu sawa paniekinte ir ne užkiejste anus</i> [acc. pl.] 45

2 lentelės tęsinys

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>Неимкъ варда Ввипатець [sic!] Дева тава довинай [dat. sg.] 56</i>	<i>Neimk warda Wiefzpatajs Diewa tawa downom [dat. pl.] 43</i>
<i>Виламось гаусентисъ [part. fut. act. nom. pl. m.] амжинонь гивенимонь 37</i>	<i>Wilemos gawti [inf.] giwenima 27</i>
<i>Присака идантъ недѣлесъ дена нека сунья недирбдамисъ [part. cont. pl. m.] ильсетумемъ 58</i>	<i>Prisaka idant nedieles diena nieka sunki nedirbtumem [cond. 1 pl.] ilsietumem 44</i>
<i>ужгине сункю дарбу [gen. pl.] 58</i>	<i>užgeni sunki darba [acc. sg.] 44</i>

Kartais Luotys redagavo ir to paties linksnio galūnę (plg. 3 lentelę).

3 lentelė. **Linksnio redagavimas**

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>дидіе ‘didieji’ 6</i>	<i>didieje 3</i>
<i>акису 7, 51</i>	<i>akiesy 3, akiesi 39</i>
<i>пирмоей ‘pirmojoj’ 7</i>	<i>pirmoje ‘pirmoje’ 4</i>
<i>Іезу Христу 16</i>	<i>Iezusa Christusa 11</i>

Paskutinis trečiosios lentelės keitimas (*Іезу Христу* → *Iezusa Christusa*) atrodo atsitiktinis, toliau Luotys laikėsi valančiško-krečinskiško šių vardų galūnių varianto.

5.2.3. Stilistika. Ir daugiau įvairių keitimų Luočiui atrodė reikiant padaryti, juos gana apibendrintai galima pavadinti stilistiniu redagavimu (plg. 4 lentelę).

4 lentelė. **Stilistinis redagavimas**

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>Касъ тай ура тикъти каталикишкай? 4</i>	<i>Kas taj ira tikiejemas katalikifzkas? 1</i>
<i>Су лежувю тай ишпажинти камъ тикъ ишрдей 4</i>	<i>Su liežuviu taj ifzpozinty kajp yr fžirdiej 1</i>
<i>бе теву китусъ кокоюсь жмонесъ ленкти 60</i>	<i>be tiewu dar ir kitus linkte 46</i>
<i>Плика андарити 114</i>	<i>Nowga pridenk 98</i>
<i>гаунъ стипри паспаронъ ‘gauna stiprią pasparą’ 82</i>	<i>gawn stypriby pasparon 67</i>

5.2.4. Leksika. (a) Ypač aiškus Luočio noras kai kur redaguoti leksiką, vienus žodžius keisti kitais. Viena iš priežasčių galėjo būti ta, kad jam, matyt, iš mažens įprastą bažnytinę katalikų terminologiją Valančius bus stengęsis tikslinti, keisti ne-

skoliniais ir pan. Kai kuriais atvejais Luotys turbūt ilgėjosi jam labiau pažįstamų bažnyčios terminų ir juos įrašydavo vietoj valančiškų į savo rankraštį. Pavyzdžiui:

giminė. Valančiaus žodį *veislė* Luotys keitė *gimine*, plg. *дѣль атпиркима вей-слесь жмоню* 12 – *diel atperkima giminis žmoniu* 8.

mūka. Luotys rinkosi *mūka* vietoj *kančios* bei *munkos*: *кончень* acc. sg. 83 – *muka* 68; *кончесь* 80 – *mukas* 66; *мункась* 19 – *mukas* 13.

neteisuus. Luotys taisė Valančiaus žodžių junginį *kreivai prisiekiantis* ir rinkosi *neteisiai prisiekiantis*, plg. *Кревайнпусикоуму* instr. sg. 57 – *Netejsiu prisejka-wimo* 43.

padabynstva. Valančiaus *pavidalas* Luočiui netiko, keitė jį *padabynstva*, plg. *нѣръ непавидала натукти Девуѣ* 5 – *nier nie padabynstwas patykyt diewow* 2.

pastanavijimas. Luotys norėjo atmesti Valančiaus žodį *ryžimasis* ir keisti jį žodžiu *pastanavijimas*, plg. *стунрю рижимось метавомесь* 86 – *stypriu pastanawiejemu metawotejs* 71. Tačiau kiek vėliau turbūt apsisprendė kitaip ir įsivedė Valančiaus žodį – *су стунрю рижимось* 88 – *su stypriu rižimos* 73; *рижтумесь* ~ *ryžtumės* 98 – *rižtomis* 83.

pavšednas. Luotys rinkosi pažyminį *pavšednas* nusakyti nuodėmių (*griekų*) rūšiai vietoj Valančiaus *kasdieninis*, plg. *грѣкаѣ* [...] *касдєниней* 104 – *griekaj* [...] *paŭszedni* 88; *Грѣку касдєниню* instr. sg. 105(2x) – *Grieko paŭszedno* 88(2x).

sumnenė. Vietoj Valančiaus junginio *гринонь саужинень* acc. sg. 83 Luotys pasirinko *czista sumneny* 67; taip pat plg. *саужинень гринонь* 83 – *sumneny czista* 67; *саужинесь* 87 – *sumnenys* 71.

Prie šitokių redagavimų galėtų derėti ir poterių kai kurių formulių leksinis redagavimas. Pavyzdžiui, Valančiaus *Тикю и Девонь Тевонь* 9 Luočio keista *Tikiu ing Diewa Tiewa* 5; taip pat *Курсай прасидее ишь Двасесь Швентось* 9 keista *Kurs prasidieje ifz dwases Szweštos* 5. Akivaizdu, kad Luotys norėjo įrašyti sau įprastas formuluotes.

Visi tokie žodžių redagavimai rodytų, kad Luotys buvo stipriai veikiamas tradicinės bažnyčios terminijos, ją pripažino ir vertino, ji jam turėjo atrodyti prestižiškesnė už Valančiaus parinktą tarmėms įprastesnę leksiką. Tai rodo socialinę vertę, kurią tradicinei terminijai teikė Luotys. Vadinasi, tie žodžiai ir daugelio kitų Luočio amžininkų turėjo būti laikomi prestižiniais, aukštesnio bažnytinio stiliaus žodžiais, vartotinesiais bažnyčioje. Tai kartu pasako, ir koks novatorius, bažnytinės leksikos atnaujintojas buvo vyskupas Valančius, bandęs reformuoti bažnyčios terminiją, formuoti tarmės žodžių prestižą, daryti juos oficialiais lietuvių katalikų bažnyčios terminais.

(b) Pasitaikė ir kitokių leksikos redagavimo motyvų. Kai kurių žodžių Luotys galėjo tiesiog nesuprasti ar nenorėti priimti kaip neįprastų. Pavyzdžiui:

idēm ‘tikrai’, *idēmnaštis* ‘tikrumas’. Šių Valančiaus mėgtų žodžių Luotys stengėsi vengti, plg. *Аръ идемъ рейкъ тамъ тикъти* 4 – *Ar tikraj rejck tam tekiety* 1; *тейсибесъ крикционий идемъ жинотинасъ иръ тикътинасъ* 6 – *tejsibes krikczionifzkas dydej rejkalingas yr tikietynas* 2; *даръ идемъ* 73 – *o ipatingaj* 58. Vis dėlto Luotys pabandė pavartoti šį valančišką žodį, plg. *идемнеснюъ* [sic!] 65 – *idemnesnius* 51.

kusyti ‘skatinti’. Valančiaus žodis *ugždinti* ‘skatinti’ Luočiui bus nepatikęs (dėl neįprastumo?), jį keitė skoliniu *kusyti*, plg. *угъженъ эльгтесъ* 30 – *koso elgtejs* 21.

paojus ‘pavojus’. Turbūt Luotys nusuprato (neatpažino) Valančiaus parašyto žodžio *paojus* ir jo vengė, plg. *Будамасъ наоюй нустоима гивибасъ* 90 – *Iawzdamas smerty* 75; *Приметь стиприбесъ рейкалингосъ атсиспиримамсъ високіомсъ пагундомсъ, куріосъ пастароси валондоси дидей ира наоесъ* ‘primeta stiprybes, reikalingas atsispyrimams visokioms pagundoms, kurios paskutinėmis valandomis yra labai pavojingos’ 100 – *Primet stipribes rejkalingas atsypirimams wisokie pagundinima kurios pastarosi wal[on]dosi didej ira rejkalingas* 84. Pastaruoju atveju Luotys, turbūt vengdamas nesuprantamo žodžio *paojus*, performulavo kitaip, bet dėl to nukentėjo tikslumas ir stilius. Tačiau į rankraščio pabaigą jis gal bus pripratęs prie taip keistai rašomo žodžio ir vis tiek jį pavartojęs: *паоюе* loc. sg. 110 – *паоюй* 93.

(c) Kartais Luotys pažemaitindavo, t. y. pasirinkdavo žodį su žemaičiams įprastesne šaknimi. Plg. *анвейздуй* 44 – *arwejzow* 33; *привейздрътоюсъ* 61 – *privejzietojus* 46.

(d) Kai kurių leksikos keitimų priežastis nėra lengvai nustatoma:

daryti. Žodį *datirti* Luotys pakeitė *daryti*, plg. *декавоти ужъ датиртасъ герадъицтасъ* 71 – *diekawoti už daritas geradiejustes* 56.

noras. Luotys tarėsi pakeisiąs *kliūtį* žodžiu *noras*, bet bekeisdamas suklydo ir paliko nesuderinęs įvardžio gramatinės giminės: *Кадъ Веишатсъ атитолинту ну мусу висасъ клутисъ* [sic!] *недалейдонтесъ кайпъ рейкентъ Іо валесъ атлукти* 43 – *Kad Wiefzpat atitolintu nu musu wisas noros nedalejdantius kajp rejkont Io wales atlekti* 33.

parskyrimas. Skyrelių pavadinimą nusakantį žodį Luotys buvo nutaręs keisti priešaginiu, plg. *ПАРСКИРИСЪ* 4, 37, 50, 74, 102 – *Parskirimas* 1, 27, 38, 59, 86.

priduoti. *Педедъ* [t. y. *Падедъ*] *душіомсъ каталику чищюй эсонтимсъ* 34 – *Pridowd duųzioms kataliku cziųziow esontioms* 25. Toks redagavimas neatrodo labai tikslus, tačiau vargu ar jį reikėtų laikyti Luočio raktu.

svaras. *Svarmą* Luotys pakeitė *svaru*, plg. *Уждрауде: вагистесъ, ангабима* [sic!] *мъркоси, свармой иръ слепими иду* 63 – *Uzdrawde: wagistes, apgawima mierkosie, swaro ir sliepiema idu* 48.

5.2.5. Įterpimas. Labai retai Luotys ką ne ką ir įterpdavo į savo transkribuojamą tekstą. Įterptas tekstas 5 lentelėje surinktas pusjuodžiu šriftu.

5 lentelė. Įterpimas

VaKrKAN 1865	LuTK 1874
1. <i>непадорусь апсиредимась</i> 62	<i>nepadoros apsejemas arba apsiriedimas</i> 48;
2. <i>Рейкъ падорей нусипраусти, апсидарити ирь дайлей нестумдидамось приэйти</i> 84	<i>Rejk padorej nusyprawsty, apsydaryty yr dajlej nestumdidamos piejty pry spawiednes a potam yr pry Szwęczewsy Sakraminta</i> 69
3. <i>Виси даликай ну прадіось тиктъ пасакоемись паръ тевусь шивентусюсь</i> 8	<i>Wise dalikaj nu pradios swieta tik pasakojemis par tiewus szwetusius</i> 4
4. <i>Кась ирь кайтъ</i> 77	<i>Kas ir ir kajp</i> 62

Kaip matyti iš penktosios lentelės, įterpimų Luotys darė įvairių. Pirmame pavyzdyje frazė jis papildė žodžiu, t. y. pridėjo vienu ar keliems sakinių dalį. Antruoju atveju Luotys sakinį papildė ilga atkarpa. Trečiuoju – įterpė žodį *svieto*, bet čia ir suklydo, nes iš tokios transkripcijos išeitų, kad šventieji tėvai (evangelistai, apaštalai) nuo pat *pasaulio pradžios* aiškino visokius dalykus, bet tai prasilenkia su Biblijos tiesa. Ketvirtuoju – tai tiesiog netyčinis jungtuko pakartojimas, ditografijos atvejis.

5.2.6. Trumpinimas. Jau anksčiau, kalbant apie tai, koku šaltiniu rėmėsi Luotys, nurodyta jo trumpinimo pavyzdžių – netyčia praleistų eilučių (žr. aukščiau, 3.4., 5.1.). Tačiau pasitaikė ir kitokio pobūdžio trumpinimo (plg. 6 lentelę).

6 lentelė. Trumpinimas

VaKrKAN 1865	LuTK 1874
1. <i>бетъ нькуруіось</i> 8	<i>nekurios</i> 4
2. <i>4. Септинисъ сакраментусъ</i> 6	–
3. <i>Вешпатсъ ужтарима Швенчяусесь Мотинась Сава шиклаусити тейкесь</i> 48	<i>Wieżpats Motinos Sawa ifzklausite tejkxes</i> 37
4. <i>некайпъ гръшити, некайпъ Іо при-исакимусъ парженгти</i> 50	–
5. <i>дирмавонесъ арба бирмавонесъ</i> 101	<i>dirmawonis</i> 85
6. <i>Локамства (гобеимась)</i> 106	<i>Lokomstwa</i> 90

Iš šeštosios lentelės matyti, kad pirmuoju atveju praleistas jungtukas, antruoju ir ketvirtuoju – praleista ištisa frazė, trečiuoju – frazė sutrumpinta, penktuoju ir šeštuoju – praleisti sinonimai.

5.2.7. Netikslumų koregavimas. Iš kitų redagavimų galima nurodyti Luočio paste-bėtus ir pakoreguotus netikslumus (klaidas). Pavyzdžiui, *Деве Тева* acc. sg. 6 Luotys

tiksliai pakoregavo galūnę *Diewa Tiewa* 3; taip pat pataisė klaidingai pavartotą *obelį* į *vobulą* ‘obuolį’: *роюй, камі шюооду беживендаму сувалге обели* 15 – *rojow, kami anowdu begiwendamo suwalge wobula* 10. Taisė ir korektūros klaidų, pavyzdžiui, *wad[u]namъ* 3 – *wadinam* VI.

5.2.8. Klaidos. Tačiau Luotys ne tik koregavo Krečinskio (Valančiaus?) klaidas, bet ir darė savų. Ypač krinta į akis tos, kurios iškreipė originalaus katekizmo mintį. Pavyzdžiui, kirilinio katekizmo VaKfTK frazę *Узгине Вешпатсъ теуу сава* [...] *неклаусити* 59–60, reiškiančią, kad Viešpats liepia klausyti savo tėvų, Luotys LuTK perrašė *Uzгine Wiefzпats tiewu sawa* [...] *паклаусите* 45, o tai jau reiškia atvirkščią dalyką, kad Viešpats draudžia klausyti tėvų.

Originalią frazę *Вильтисъ ира таѣ непригимта дорубе сутейкта ну Вешпатесъ* 37 Luotys perrašė be neiginio – *Wiltis ira taj prigimta doribe sutejkta nu Wiefzпatejs* 27. Išėitų, kad kirilinę frazę, jog Viešpats suteikęs viltį kaip neprigimtą dorybę Luotys apvertė atvirkščiai – viltį pavadino prigimta dorybe (kurios tada Viešpačiui kaip ir nebebūtų reikėję atskirai suteikinėti).

Taip pat Valančiaus frazę *паръ силнибень мусу тонкей грѣшиемъ* 94, reiškiančią ‘per silpnybę mūsų dažnai nusidedam’, Luotys pakeitė *parsylniby musa tonkej griešizjem* 78. Turbūt Luotys tik padarė korektūros klaidą, praleido raidę <p> žodyje *sy[p]lniby*, tačiau rezultatas toks, kad vietoj silpnybės atsirado stiprybė – *silnybė* gali būti suprastas kaip skolinio *silny* ‘stiprus’ vedinys.

Kitoje vietoje Valančiaus frazė *Паръ тонъ пенионъ гивенима амжина* ‘per tą peną gyvenimo amžino’ 82 Luočio buvo perrašyta taip: *Par ton piena giwenima amžina* 67. Žodį *penas* netyčia parašęs su digrafu <ie> Luotys kaip ir užrašė kitą leksemą – *pienas*. Na, pienas irgi yra penas, tik žinoma, *pieno* reikšmė kur kas siauresnė.

Esama ir paprastesnių, neiškreipiančių minties klaidų (plg. 7 lentelę).

7 lentelė. Klaidos

Krečinskis 1865	Luotys 1874
<i>ну жмоню паръ Двасень Швенчяусень иквепту</i> ‘nuo žmonių per Dvasę Švenčiausią įkvėptų’ 7	<i>nu žmoniu par Dwasy Szwęta ikwiepton</i> 4
<i>Мариосъ Паносъ</i> 9	<i>Ma=/ Panos</i> 5
<i>итартисъ</i> 21	<i>ifzartis</i> 21
<i>туръ бути гарбинамасъ</i> 48	<i>tur bute garbinama ir tur bute garbinamas</i> 36
<i>трумнаѣ</i> 53	<i>tru[m]paj</i> 41

5.2.9. Tarmės redagavimas. Kirilikos raidėmis išleisto *Trumpo Katechizmo* (VaKfTK) tarmės ypatybės labai panašios į Motiejaus Valančiaus, tad turbūt aišku, kad

jis buvo pagrindinis prototipinio lotyniško rankraščio (vėliau Krečinskio perrašyto kirilikos raidėmis) autorius, ir kad tarminės kirilinio varianto formos skirtinos visų pirma jam. Čia toliau labiau išryškinsiu ne ką Luotys išlaikė, bet ką keitė iš prototipinio teksto tarminių ypatybių.

5.2.9.1. [ei]. Valančius buvo linkęs daugumą žemaičiams lengviausiai pastebimų ypatybių aukštaitinti (apie lengviausiai pastebimas ypatybes žr. S u b a č i u s 1998, 38tt.). Pavyzdžiui, dounininkų dvibalsį [ei] didžiama atvejų Valančius pakeitė aukštaitišku atitikmeniu [ie]. Luotys tokias aukštaitiškas Valančiaus formas dažnai žemaitino, tik patį dounininkišką atitikmenį rašė nevienodai. Dažniausiai žymėjo <ej> (ar <iej>), plg. VaKrTK *вена* 84 – LuTK *wejna* 69; *Веунатемь* 18, 19, 25, 28(2x), 29 – *Wiefzpatiejs* 13(2x), 17, 20(2x), 21; *вѣнта* 29 – *wejta* 21; *вѣтой* 62 – *wejtoj* 48; *далесъ* gen. sg. 36 – *dalejs* 26; *кекъ* 86 – *kejk* 71; *кельтемь* 70 – *kieltejs* 55; *клаунтемь* 70 – *klawpतेjs* 55; *куре* 15 – *kurej* 10; *куре* 29, 33 – *kuriej* 21, 24; *натемь* 24 ~ paties – *patiejs* 17; *стумдотемь* 70 – *stumditejs* 55; *эльгтемь* 30 – *elgtejs* 21. Rečiau tą patį dvibalsį Luotys parašydavo <yi>, plg. *ане* 112 – *anyi* 96; *куре* 106, 112 – *kuryi* 89, 96; taip pat <ij>, plg. *Куре* 24 – *Kurij* 17; *куре* 28 – *kurij* 20.

Kitais atvejais, kai ir Valančiaus, matyt, buvo palikta dounininkiška lytis, Luotys ją išlaikė, plg. *дациўкмуў* 37 – *dasejk[i]mow* 27; *Куріў* 24 – *Kurij* 17 (plg. V a l a n č i u s 2001, 286 – *takij* ‘tokie’); *ліўнума* acc. sg. 55 – *lijpeta* 41; *ліўнь* 57, 60 – *lejp* 43, 46 (plg. V a l a n č i u s 2001, 222, 278 – *lijpe*; 322 – *atsilijpe*); *налиўкть* 97 – *ralejkt* 81; *парсискиўдь* 80 – *parsiskejd* 65; *присиўкдамисъ* 57 – *prisijkdamis* 44; *сиўкъ* 65 – *sijk* 51; *сиў* 33 – *fzej* 24 (plg. V a l a n č i u s 2001, 214 – *gilij*; 330 – *tolij* ‘toli’).

Tiesa, nors Luočio žemaitinimas labai dažnas, bet neabsolutus. Ne taip mažai yra ir Luočio išlaikytų valančiškų aukštaitiškų dvibalsių atvejų, plg. *вена* acc. sg. 94 – *wiena* 78; *Веунате* 72 – *Wiefzpatie* 57; *вѣтой* 58 – *wietoj* 44; *Дева* gen. sg. 69 – *Diewa* 54; *денасъ* 69 – *dienas* 54; *деномисъ* 69 – *dienomis* 54; *деносъ* gen. sg. 94 – *dienos* 78; *кеквенасъ* 51 – *kiekwienas* 38; *кекъ* 64, 92 – *kiek* 49, 76; *прижастемь* 51 – *prizas-ties* 38; *тнь* 53, 66 – *tie* 41, 52; *ширдесъ* 53, 65 – *szirdies* 40, 51. Kaip matyti, Luotys nebuvo labai nuoseklus, vartojo skirtingą fonetiką ir rašybą toms pačioms šaknims (pvz., *kiek*, *vieta*) ir toms pačioms galūnėms (pvz., gen. sg. *širdies*, *Viešpaties*).

Be to, Luočiui pasitaikė perimti Valančiaus hiperaukštaitybių (plg. *Крицуюць* loc. sg. ‘Kristuje’ 75 – *Kristuoje* 60), pataisyti hiperaukštaitybes aukštaitybėmis (plg. *ам-жеў* loc. sg. ‘amžiuj’ 78 – *amžiuj* 63) ir net sužemaitinti vienas, bet bežemaitinant sukurti kitas hiperaukštaitybes (plg. *жмогуюць* loc. sg. 81 – *žmogowje* 66).

Minėta, kad savo rankraštyje Luotys įrašė *Skuodo* miesto pavadinimą. Panašu, kad jo rankraščio tarmė ne tik kad neprieštarauja, bet net remia Luočio gimtąją šnektą buvus *Skuodo* ar *Skuodo* apylinkių. Plg. valančišką formą su dvigarsiu [en] vak. a.

ę pozicijoje *неужкєнсти* ‘neužkęsti’ 59, kurią Luotys pakeitė *ne užkєjste* 45. Rašymas <iej> čia liudija pakeistą [ɛi] vokalizmą. Vadinasi, Luočio tarmėje turėjo būti tariama [ɛi] (kur bk. yra ę), o tai būdinga tik nedideliam pajūrio žemaičių šnekto plotui apie Skuodą, Mosėdį, Ylakius, Salantus, Grūšlaukę, Darbėnus (plg. R o k a i t ė 1961, 147; LKA II, žemėl. 44 ir 45). Valančiaus gimtieji Nasrėnai į tą šneką jau nebepatenka, todėl jo forma ir užrašyta kitaip.

5.2.9.2. [ou]. Panašiai Valančiaus iš esmės buvo suaukštaitinta lengvai pastebima dounininkiška žemaitybė su dvibalsiu [ou] (bk. *uo*). Tačiau šiuo atveju Luotys savo dounininkiškos tarmės laikėsi labai griežtai, absoliučią daugumą Valančiaus aukštaitinimų sužemaitino (paprastai žymėjo dviraidį <ow> [ou]), plg. *ануоду* 15 – *anowdu* 10; *ануодумсь* 15 – *anowdoms* 10; *ануодумь* 15 – *anowdom* 10; *висуотине* gen. sg. m. 28 – *wisowtini* 20; *гуодь* ‘guodžia’ 34 – *gowd* 24; *дуону* instr. sg. 94 – *downo* 79; *ишлюосава* 17 – *ifzliowsawa* 11; *ишьюокимусь* 21 – *ifzjowkimus* 15; *падуотась* 3 – *padowtas* VI; *тарамуюю теvu* 18–19 – *taramowj tiewu* 13; *туо карть* 20 – *towkart* 13; *уждуотось* gen. sg. 95 – *uzdowtos* 79; *шюоду* 15 – *anowdo* 10; *юоба* 14, 48, 94 – *jowba* 9, 36, 79; *юокавимусь* 64 – *jowkawima* 49. Čia vėl tinka prisiminti, kad pats Luotys savo pavardę rašė *Lowtis*, kur digrafas <ow> taip pat dėsningai ženklino žemaitišką dvibalsį [ou] (žr. aukščiau, 2.).

Iš kai kurių formų matyti, kad Luočiui būdinga įrašyti dalies pajūrio žemaičių (Skuodo, Mosėdžio, Ylakių, Salantų, Grūšlaukės, Darbėnų) dvibalsį [ou] vak. a. *ą* pozicijoje: *айшкей то* [gen. sg.] *дароде* 51 – *ajfzkej tow* [acc. sg.] *darodi* 39; *анонь* ‘aną’ 32 – *anow* 23; *ко* gen. sg. 32 – *kow* acc. sg. 23; *нуспендонсь* ‘nuspendžiaš’ 28 – *nuspendows* 20; *пенктой* ‘penktąjį’ 98 – *pe[n]ktowji* 82; *пирмоу* ‘pirimąjį’ 56 – *pirtowj* 42; *приемонсь* ‘priimąš’ 80, 82 – *prijetows* 65, 66; *сугронжень* ‘sugražina’ 100 – *sogrowžin* 84; *швентоу* ‘šventąjį’ 31 – *fzweťowj* 23; *Швентоу* ‘šventąjį’ 60 – *Szweťowje* 46.

Kartais, daug rečiau, toje pačioje *ą* pozicijoje Luotys nurašydavo nepakeitęs praprususį Valančiaus tarmės vokalizmą <он> [ɔn] (<on>), plg. *андронсєнь* ‘apdrašina’ 105 – *ardronsen* 89; *гронжинонєнь* [t. y. *гронжинонтєнь*] 99 – *gronžinonpin* 83–84; *дронсеј* 77, 78, 82 – *dronsej* 62, 63, 67; *дуодонсь* 101 – *dowdons* 85; *приемонсь* 83 – *prijetons* 68.

Ir kitais atvejais, kur Skuodo šnektoje tariamas dvibalsis [ou] galūnėje, Luotys jį rinkosi ir rašė <ow>:

(a) dat. sg., plg. *Адомуй* 15 – *Adomow* 10; *анвейздуй* 44 – *arwejzow* 33; *Девуй* 5 – *diewow* 2; *Девуй Теєуй* 17–18 – *Diewow Tiewow* 12; *жмогуй* 5 – *žmogow* 2; *кунуй* 99 – *kunow* 84; *нудирбимуй* 101(2x) – *nudirbimow* 85; *Пилотуй* 21 – *Pilotow* 15. Tiesa, pasitaikė išlaikyti ir aukštaitišką linksnio galūnę – *жмогуй* 6 – *žmoguј* 2.

(b) loc. sg., plg. *роюў* 15 – *rojow* 10; *чищюотъ* ~ čiščiuoje ‘skaistykloje’ 29, 97, 105 – *czifzciow* 21, 81, 89; *дангюо* 25, 33 ~ danguo[je] – *dangow* 18, 24. Bandyta nurašyti hiperaukštaitišką Valančiaus formą *дангюотъ* 33, tačiau perdaryta į kitokią nesančią formą – *dangoje* 24.

(c) prieveiksmiai, plg. *велтүо* 62 – *weltow* 48.

Iš Luočio suklydimų galima minėti formą *pirtow* acc. sg. 41 (iš *пирмонъ* 54). Nors čia kamieninio kirčiavimo forma ir žemaičiai tokių formų galininke nosinio tarties pobūdžio neišlaiko (ar, kaip yra Luočio šnektos atveju, dvibalsio [ou]), tačiau galūnę Luotys parašė <ow>, tarsi tai būtų galūninio kirčiavimo žodis. Vis tiek aišku, kad galininkus taip kartais pažymėdavo pagal savo tarmę, tad net ir suklydimas liudija skuodišką Luočio šnektą.

Iš [ou] ypatybės akivaizdus Luočio noras tekstą užrašyti žemaitiškiau, nei rado Krečinskio transliteracijoje. Ir iš kitų iki šiol apžvelgtų tarminių bruožų matyti, kad daug lengviausiai žemaitiškai pastebimų žemaitiškųjų Luotys neaukštaitino, o atvirkščiai – rinkosi žemaitišką ar žemaitiną, jei buvo užrašytos aukštaitiškai (žem. dounininkų [ėi], [ou] ir dat. sg. [ou]). Tai rodytų, viena, kad jis visai nesistengė rašyti aukštaitiškai, aukštaitinti (skirtingai nuo Valančiaus, kuris šias ypatybes, su tam tikromis išimtimis, dažniausiai rašė aukštaitiškai). Vienintelė lengvai pastebima žemaičiams žemaitybė, galūninių skiemenų monoftongai [aː], [eː], Luočio neišlaikyti (labai retai pasitaikė lyčių, kurias būtų galima pavadinti ir Luočio žemaitinimu, monoftongų teikimu vietoj vak. a. dvibalsių, plg. *кутайсь* 57 – *ketas* ‘kitais’ 43; *свѣтимаѣсь* 106 – *swetymas* ‘svetimais’ 89; bet tokie atvejai atsitiktinai, juos linkčiau laikyti labiau Luočio klaidomis, ne žemaitinimu). Bet net tokie kraštutiniai žemaitiškos bendrinės kalbos kūrėjai, kaip Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Simonas Grosas, Antanas Klementas (žr. S u b a č i u s 1996, 55t., 67; 1998, 115) šią ypatybę toli gražu ne visada išlaikydavo (greta aukštaitiškų dvibalsių).

5.2.9.3. [ė]. Luotys mėgino išlaikyti žemaitišką savo tarmės [ė] žymėjimą, tačiau tai darė nenuosekliai, matyt, abejodamas, painiodamasis. Tam tikrais tarpais jis var-tojo raidę <y> šiam žemaitiškam tarpiniam garsui tarp [i] ir [e] žymėti. Luotys rašė <y> trijose nevienodo dydžio atkarpose: (1) teksto pradžioje, t. y. iki 6 p. imtinai (toliau 7–8 p. tarsi vėl nevartojo); (2) 9–10 p. vėl dažniau ar rečiau rašė <y> (nuo 11 p. nerašė <y> net iki p. 65; išimtinai praspūdo gal tik *мейленъ* acc. sg. 43 – *mejly* 32; *пилна* 47 – *pylna* 36); o (3) nuo 65 p. 11 e. (nuo žodžio *висусь* acc. sg. m. 80 – *wysos* 65) raidė <y> vėl imama labai dažnai vartoti, ir jau vartojama iki rankraščio pabaigos 98 p. Pavyzdžiui,

(1) p. I–IV, 1–6: *ангаути* 5 – *apgawty* 1; *анпрѣйшкѣ* 4 – *aprejŝky* 1 (nors tame pat psl. prašyta *aprejŝke*); *бути* 5 – *buty* 1; *высасъ* acc. sg. f. 3 – *wysas* VI; *иръ*

3 – *yr* VI; *исакѣ* 5 – *isaku* 1; *ишминтисъ* nom. sg. 5 – *ifšmintys* 1; *ишпажинти* 4 – *ifšpazinty* 1; *Клаусимасъ* 3 – *Klausimas* ‘kláusimas’ VI; *нумиресъ* 4 – *numyres* 1; *нумирти* 6 – *numerty* 2; *падаве* 4 – *padawy* 1; *патикти* 5 – *patyktu* 2; *тейсибе* nom. sg. 5 – *tejsybu* 1; *тикъти* ‘tikėti’ 4 – *tekiety* 1.

(2) p. 9–10: *вадинасъ* 14 – *wadynas* 9; *вали* instr. sg. ‘valia’ 15 – *waly* 10; *виси* 15 – *wysi* 10; *вистъмсъ* 15 – *wysims* 10; *висуметь* 15 – *wysumet* 9; *даботинасъ* 14 – *dabotynas* 9; *лигасъ* nom. pl. 16 – *lygas* 10; *не падаре* ‘nepadarė’ 16 – *ne padary* 10; *пикта* gen. sg. 16 – *pykta* 10.

(3) p. 65–98: *бути* 105 – *buty* 89; *гарбинти* 80 – *garbinty* 65; *дасилейдамъ* ~ *dasileidžiam* 104 – *dasylejdam* 88; *дорубе* nom. sg. 109(2x) – *doribi* 92, *doriby* 92; *уръ* 80 – *yr* 66; *наситайсесъ* ‘pasitaisęs’ 105 – *pasytajsys* 89; *Сакраментти* loc. sg. 80 – *Sakraminty* 65; *свѣтими* 104 – *swetymis* 88.

Įsismaginęs Luotys pavartodavo raidę <y> ir ten, kur jo tarmėje netartas paplatėjęs [e]: *апсидарити* 84 – *apsydaryty* 69; *венибу* ‘vienybė’ 85 – *wienybu* 70; *вильти* acc. sg. 85 – *welty* 70; *смерти* acc. sg. 83 – *smerty* 68; *скайтити* 84 – *skajtyty* 68; *сускайтити* 92 – *soskajtyty* 76; *цѣлибей* loc. sg. 80 – *cielybej* 65.

Таčiau žemaitiškas garsas [e] Luočio žymėtas ne tik <y>. Maždaug visame tekste (ir tose atkarpose, kur raidė <y> vartota, ir tose, kur nevartota) jis neretai rašė raidė <e> (dažnai pramaišiu su <y>), pvz.: *артима* gen. sg. 64 – *artema* 50; *атпиркима* gen. sg. 12 – *atperkima* 8; *бути* 48 – *bute* 36; *виреснибу* instr. sg. 48 – *wiresnibe* 36; *дарити* 73 – *darite* 58; *Двасу* instr. sg. 11 – *Dwase* 7; *ишклаусити* 48 – *ifšklausite* 37; *ишэи* ‘išėjė’ 13 – *ifzeje* 8; *наслаптисъ* acc. sg. 12 – *paslaptēs* 8; *силъпнеентъ* 49 – *selpniejent* 37; *су вали* 13 – *su wale* 8; *супрасти* 71 – *supraste* 56; *тикъима* gen. sg. 12 – *tekiejema* 8.

Dar įvairiau, garsą [e] Luotys pažymėdavo ir trečiu būdu – raidė <i>, pvz.: *високе* gen. sg. m. 48 – *wisoki* 36; *жмонесъ* acc. pl. 13 – *žmonis* 8; *Иштаре* ‘ištare’ 13 – *Ifštari* 8; *пагимде* praet. 3 48 – *ragemdi* 36; *примень* 55 – *primin* 42; *слене* ‘slėpė’ 94 – *sliepi* 78; *спавѣднесъ* gen. sg. 93 – *spawiednis* 78; *сутверѣ* 13 – *sutwierī* 8; *сутейке* praet. 3 47 – *sutejki* 36; *Тевѣ* voc. sg. 46 – *Tiewi* 35. Šiose pozicijose vak. a. taria [e], [ē] ar [o], bet ne [ē], tad tokį <i> rašymą tegalima interpretuoti kaip Luočio žymėtą žem. [e]. Šių <i> pozicijų nereikėtų painioti su tais <i> rašymo atvejais, kurie sutampa su vak. a. garsu [i] – tada nebeįmanoma atskirti, ar Luočio <i> žymi vak. a. garsą [i], ar žemaitišką [e], plg. *вадинасъ* 11 – *wadinas* 7; *висконъ* 13 – *wis kon* 8; *уръ* 12 – *ir* 7; *напильдити* 35 – *rapilditi* 25 (absoliučios daugumos kitų XIX amžiaus rašytojų tekstuose raidė <i> būtų žymėjusi garsą [i]).

Vadinasi, Luotys jokių būdu nebuvo patyręs rašytojas, nebuvo apsisprendęs, ką rinktis, painiojosi. Savo žemaitišką garsą [e] žymėjo bent trimis skirtingais būdais,

o tai visai nebūdinga net ir labai nevienodai rašiusiems XIX amžiaus žemaitiškos rašomosios tradicijos autoriams. Antra vertus, tie trys būdai užrašyti garsą [e] rodo Luotį norėjus rašyti žemaitiškai, dar labiau žemaitinti ir taip gana žemaitišką Valančiaus tekstą, vengti daugumos aukštaitiškų lyčių. Bet tas vengimas nebuvo įvykdytas visiškai – Luočio tekste nemažai perimtų Valančiaus vartotų aukštaitiškų formų.

5.2.9.4. [o]. Nors Luotys neturėjo atskirės raidės lotyniškoje-lietuviškoje abėcėlėje žemaitiškam [o] žymėti (skirtingai nuo raidės <y> garsui [e]), vis tiek stengėsi garsą [o] išreikšti – dažnai tiesiog rinkosi raidę <o>, pvz.: *бува* 7, 8(3x), 58 – *bowa* 4(4x), 44; *жмогуми* 5 ~ *žmogomi* 2; *жмогусь* 4 – *žmogos* 1; *ишгульдимась* 3 – *ifšgoldimas* VI; *калбу* praes. 1 sg. 9 – *kalbo* 5; *Катехизму* instr. sg. 3(3x) – *Katechizmo* VI(3x); *нумирусю* 25 ~ numirusių – *numirosiu* 17; *нуситейсинтумемь* 7 – *nusitejsentomet* 3; *падавиму* instr. sg. 7 – *padawimo* 3; *сугронжинти* 91 – *so-gronžity* 75; *туртонь* acc. sg. ‘turtą’ 63 – *torta* 49.

Toks pasirinkimas žemaitišką garsą [o] žymėti <o> galėtų būti neišprusio rašyti žmogaus rašto bruožas. Įgudus rašyti būtų buvę galima pastebėti, kad čia rašant <o> atsiranda dviprasmybių, nes ta pati raidė reiškė ir kitą balsį ar dvibalsį (vak. a. [o], žem. [uo]), plg. *лупима* ‘lupimą’ 63 – *lopima* 48 (įpratęs lietuviškai skaityti skaitytojas šį žodį būtų perskaitęs greičiau kaip *lopymą*).

Ir čia Luotys nebuvo nuoseklus. Toje pačioje žemaitiško [o] pozicijoje pavarto-davo ir aukštaitiškai galintį atrodyti (arba garsų [u] ir [o] skirtumui nerelevantišką) rašmenį <u>, plg. *жодю* instr. sg. 37 – *žodiu* 27; *күпу* acc. sg. ‘kurį’ 36 – *kurij* 26; *күрюсь* 48 – *kurius* 37; *судеимонь* acc. sg. ‘sudėjimą’ 36 – *sudiejema* 27. Tad ne visi žemaitiškai [o] reikšti raide <o>, dalis jų – ir raide <u>. Čia vis dėlto dar reikia pabrėžti, jog <u> rinktasi žymėti žem. [o] (ar vak. a. [u]) pozicijai gana retai – daug rečiau negu raide <e> žymėti žem. [e] (ar vak. a. [i]). Vadinasi, žemaitinimas <o> [o] atveju labai ryškus, gerokai ryškesnis negu analogišku <e> [e] atveju.

Be to, raide <o> Luotys tradiciškai žymėjo ir žem. [uo] (ar vak. a. [o]), plg. *висо-кень* acc. sg. ‘visokia’ 63 – *wisokien* 49; *Дьлто* 47 – *Dielto* 35; *жодю* gen. pl. 47 – *žodiu* 35; *прашомь* 49 – *prafšom* 37. Todėl Luočio teksto grafema <o> ženklina ne vieną garsą.

5.2.9.5. [ie]. Kirilikos raidėmis užrašytą vak. a. [ē] (ar žem. [ie]) lotyniškomis raidėmis Luotys paprastai perteikdavo taip, kad jos teperskaitomos žemaitiškai, pvz.: *галету* 6 – *galietu* 3; *глобею* instr. sg. 19 – *globieju* 13; *сукалбеи* ‘sukalbėję’ 46 – *sukalbieje* 35; *Тевась* 5 – *Tiewas* 2. Ir čia akivaizdus Luočio noras žemaitinti.

5.2.9.6. -ims. Įvardžių, dalyvių ir būdvardžių daugiskaitos naudininko galūnė kirilikos raidėmis dažniausiai žymėta taip, kad ją tiksliau skaityti aukštaitiškai *-iems* negu žemaitiškai *-yms*. Luotys dažnai transliteravo taip, kad tikėtinesnė tapo žemai-

tiška interpretacija -*yms* ([ims], [ɛms]) – su <i> ar su <y>, pvz.: *артимемсь* 53 – *artimims* 40; *Висъмсь* 87 – *Wisyms* 71; *висъмсь* 87 – *wisyms* 71; *ишюсемсь* 53 – *ifzejusims* 40; *несугебонтемсь* 39 – *nesugebontims* 28; *свейкемсь* 96 – *swejkims* 81; *сугрешиюсемсь* 87 – *sogriefzijosyms* 71. Antra vertus, kartais pažymėdavo ir su <e>, plg. *гайлентемсь* 96 – *gajlentems* 81; *норьнтемсь* 96 – *norintems* 81. Tai Luočio rašybos sistemoje irgi labiau galėtų reikšti žem. [e] negu vak. a. [ie].

5.2.9.7. [ɔn]. Kiriliniame VaKɾTK vak. a. dvibalsis [an] dažnai ir būdavo ženklinaamas <ан>. Ne visais atvejais, bet dažnai Luotys linko žemaitinti ir vietoj jo žymėti savo tarmės dvibalsį [ɔn] raidėmis <on>, pvz.: *антъ* 95, 112 – *ont* 80, 95; *дангаусь* 113 – *dongaws* 96; *идантъ* 77 – *idont* 62; *приемантъ* 72 – *prijemont* 57; *родантъ* 84 – *rodont* 69; *ужлайкантемсь* 66(2x) – *uzlajkontems* 51(2x). Net tik kirilikos <ан>, bet ir pasitaikęs <yn> transkribuotas taip pat, plg. *ундени* acc. sg. 76 – *ondeni* instr. sg. 61; *унденю* instr. sg. 76 – *ondiniu* instr. sg. 61.

Retkarčiais išlaikydavo ir VaKɾTK [an], tik, žinoma, digrafą <ан> transliteruodavo lotyniškėmis raidėmis <an>, plg. *дангаусь* 43 – *danaws* 32; *Идантъ* 43 – *Idant* 32.

5.2.9.8. [t], [d]. Tiek Valančius, tiek Luotys buvo pajūrio žemaičiai, jų šnektų kaitmeninės afrikatos buvo pakeistos beafrikatėmis. Valančius kiek pastebėdamas buvo linkęs tas afrikatas aukštaitinti (kituose tekstuose prikurdavo daug hiperaukštaitybių; žr. Jonikas 1972, 132tt.; Subačius 1999, 90t.), turbūt todėl ir VaKɾTK nemažai nepajūrietiškų šnektų afrikatinių formų. Tačiau Luotys bent dalį iš jų keitė, vertė pajūrio žemaičių beafrikatėmis lytimis, pvz.: *ауқицяусь* 65 – *awkfztews* 50; *Вешначю* instr. sg. 34 – *Wiefzratio* 25; *даранчиоь* 97 – *darontioje* 81; *дидзяусю* instr. sg. 85 – *didewsiu* 69; *жодзейсь* 114 – *zodejs* 97; *ишведзяу* 52, 54, 55 – *ifzwedew* 39, 41, 42; *кянчя* 113 – *kient* 96; *наслапчю* gen. pl. 69 – *raslaptiu* 54; *прижащю* gen. pl. 91 – *prizastiu* 75; *смерчю* instr. sg. 105 – *smertio* 88; *смерчя* gen. sg. 97, 100, 105 – *smerty* 81, 84, 89; *тущиюсь* 84 – *tufztios* 68.

5.2.9.9. Cond. 3. Tariamąsios nuosakos trečiąją asmenį Luotys iš pradžių pažemaitindavo, plg. *атпиркту* ‘atpirktų’ 5 – *atperktom* 2; *ижганиты* 5 – *ifzganitom* 2; *надариты* 18 – *radaritom* 12. Formos *накелтумемь* 42 pakeitimas *pakieltom* 31 turbūt yra klaida, Luočio parašytas trečiasis asmuo vietoj kirilinio pirmojo. Bet toliau tekste Luotys iš kirilinio teksto vis dėlto perimdavo aukštaitiškiau atrodančias formas, plg. *атпурьты* 99 – *apturietu* 83; *атиголинты* 43 – *atitolintu* 33; *атпиркту* 18 – *atpirktu* 12; *галеты* 6, 75 – *galietu* 3, 60; *дариты* 51[2x] – *daritu* 39[2x]; *народиты* 65 – *paroditu* 51.

5.2.9.10. Loc. pl. VaKɾTK suaukštaitintą vienaskaitos vietininką Luotys kartais sužemaitindavo, plg. *гръкуость* 107 – *griekus* 91.

5.2.9.11. *Summa summarum* Luotys tarminės lytis labai aiškiai žemaitino. Nors likę ir aukštaitiškų, bet Luočio tekstas gerokai žemaitiškesnis, net skuodiškesnis, negu Valančiaus-Krečinskio prototipas VaKrTK. Luotys beveik nepaliko aukštaitiškų dvibalsių [uo] (rašė tik žem. [ou]), bandė žymėti ne tik žem. [o] (<o>), bet ir žem. [e] (<y>, <e> ir <i>). Ir morfologija Luočio buvo labai žemaitinama – acc. sg., dat. pl., loc. sg., cond. 3 ir kt. Atrodo, kad Luočiui visiškai nerūpėjo orientotis į aukštaičius, jis linko rašyti labai žemaitiškai.

Tačiau iš rašybos svyravimo matyti, kad Luotys nebuvo labai patyręs rašytojas. Greičiausia jis bus perrašinėjęs tekstą ne spaudai, o sau pačiam. Todėl jam ir nereikėjo taikytis prie konteksto, rūpintis įtraukinėti aukštaitiškų ypatybių įvairesniems skaitytojams. Beveik nėra tokių atvejų, kad žemaitišką kirilinio *Katekizmo* formą Luotys būtų suaukštaitinęs. Tai, kas aukštaitiška Luočio rankraštyje, beveik visada buvo aukštaitiška ir kirilikos prototipe (išimtimis galima būtų išvelgti tokius neva paaukštaitinimus, kaip tariamosios nuosakos afrikata *галеміо* 90 – *galieczio* 74, arba neva žemaitiško monftongo dvibalsinimas *анкесь* ‘arkeis’ 96 – *apkejs* 80 – tačiau pirmasis atvejis galėjo būti žinomas plačiau ir kitiems žemaičiams, o antrasis – galbūt tiesiog korektūros rikto pataisymas). Žemaitybių, priešingai, Luotys papildė labai gausiai.

5.2.10. Rašyba. Atskira redagavimo potėmė būtų rašyba. Daug jos ypatybių Luotys išlaikė, daug ir redagavo, jei transliteravimui galima taikyti terminus *išlaikyta* ar *redaguota ortografija* (juk pats transliteravimas yra raidžių keitimas).

5.2.10.1. <он(ь)>, <ен(ь)>. Jau minėta, kaip Luotys buvo perėmęs Krečinskio rašybos elementą – net ir kamieninio kirčiavimo žodžių galūnėse rašyti nosinį garsą žyminčią raidę (plg. 3.1.). Čia belieka pridurti, kad Luotys nenuosekliai laikėsi tos Krečinskio siūlytos rašybos <онь>, transliteruodamas pagal savo šnektos tarimą atstatinėdavo lytis raide <a> (arba <a>), pvz.: *висонь сава мокслонь* acc. sg. 8 – *wisa sawa toksla* 4; *гивенимонь* 6 – *giweniṁa* 3; *гивенимонь амжинонь* acc. sg. 6 – *giweniṁa amžina* 3; *конь* 9 – *ka* 5; *парь пасаконень арба падавиномонь* 8 – *par pasakojeta arba padawuṁa* 4; *тиктьимонь* acc. sg. 3 – *tekiejeta* VI; *Тиктьимонь* acc. sg. 4 – *tekiejeta* 1; *Тикю и Двасень Швентонь* 9 – *Tikiu i Dwase Szwęta* 6; *Тикю и Девонь Тевонь* 9 – *Tikiu ing Diewa Tiewa* 5; *Тонь пасаконимонь* acc. sg. 7 – *Top pasakojeta* 3; *тонь судеимонь* 9 – *ta sudiejeta* 5; *ужь тикронь теисибень* acc. sg. 4 – *už tikra tejsibe* 1.

Analogiškai keitė ir <ень> į <e> (ar <ę>), plg. *гарбень* acc. sg. 38 – *garbe* 28; *Швентонь бажничень висурэнсонтень, швентую драугистень* 10 – *Szwęta bážnicze wisuresate, fżwętuju drawgiste* 6.

Nors kartais atsitikdavo ir atvirkščiai. Dažnus įvardžius *kon*, *ton* Luotys buvo įpratęs rašyti krečinskiškai su <on>, tačiau kartais net ten, kur Krečinskis jų nebuvo taip parašęs, Luotys pažymėdavo, plg. *Ko* 59 – *Kon* 45; taip pat *mo* gen. sg. 60(2x) – *ton* acc. sg. 45. Na, čia įpročio galia, bet taip pat reikia nepamiršti, kad dalis žemaičių (pavyzdžiui, Valančius) šioje vietoje ir tarė su [on], tad kaimyniniai žemaičiai galėjo veikti Luotį taip pat (nors jo paties tarmėje tarta [ou]). Dar plg. netipišką Luočio persistengimą *шештом* ‘šeštąjį’ *присакимонь* 62 – *fʒeʃʒton prisakima* 47.

Kalbant apie tendencijas tinka pasakyti, kad Luotys iš pradžių daug dažniau perimdavo Krečinskio <енъ> ar <онъ>. Bet toliau ėmė suprasti, kad tai dirbtinės formos ir dažnai jų atsakydavo. Vis dėlto visiškai atsikratyti nesugebėjo ir antrojeje rankraščio pusėje.

5.2.10.2. <ɫ>. Luotys neretai pavartodavo perbrauktosios <ɫ> ženklą (tad kietąją <ɫ>) net ir prieš priešakinius balsius (žem. [e], žem. [ie]) ar prieš kitus priebalsius, einančius prieš tokius pačius balsius. Pavyzdžiui, *анмислиту* 71 – *apmisliti* 56; *Атильси* acc. sg. 87 – *Atyɫsy* 71; *вейслень* acc. sg. 88 – *wejsɫy* 72; *дали* instr. sg. 95 – *daɫy* 79; *ИШГАЛЕЙСЬ* 75 – *iʃʒaɫejs* 60; *ишгалейсъ* 88 – *iʃʒaɫejs* 72; *каталикай* 110 – *kataɫykaj* 94; *каталикайсъ* 68 – *kataɫekajs* 53; *каталикамсъ* 94 – *kataɫykams* 78; *каталику* gen. pl. 111, 112 – *kataɫyki* 95(2x); *келесъ* acc. sg. f. 94 – *kieɫes* 78; *кяле* gen. sg. 99 – *kieɫy* 83; *лигонисъ* gen. sg. 100 – *ɫygonejs* 84 (bet ir *ligonis* 84); *лигосъ* gen. sg. 100 – *ɫygos* 84; *Мейле* nom. sg. 111 — *Mejɫy* 95; *мейле* nom. sg. 50, 109 – *mejɫy* 38, 93; *мейлесъ* gen. sg. 110 – *mejɫys* 93; *милауце* ‘mieliausio’ – *miɫewsy* 74; *милестонь* 76 – *miɫeston* 60; *мислесъ* acc. sg. 65 – *mesɫes* 50 (bet ir *misɫes* 51); *мислесъ* gen. sg. 53 – *misɫes* 40; *мисли* instr. sg. 104, 114 – *miɫy* 88, 97; *мислиту* 110 – *miɫyɫi* 93; *нуплешима* acc. sg. 64 – *nupɫiefʒima* 49; *пакелиму* instr. sg. 86 – *pa-kieɫyɫi* 71; *Пасидалиму* instr. sg. 108 – *Pasydaɫyjetɔ* 92; *рейкали* loc. sg. 76 – *rej-kali* 61; *рейкалингяусисъ* 75 – *rejkalingewsis* 60; *слепими* ‘slėpime’ 63 – *stiepiema* ‘slėpima?’ 48; *шлюба* 68 – *fʒɫiuba* 53.

Toks rašymas nedažniems žemaičių tekstams XIX amžiuje tebuvo būdingas. Vis dėlto panašiai nenuosekliai buvo rašoma 1759 metų *Žyvate*. *Žyvata* tyrė Aleksas ir Danutė Girdeniai rašė, kad „neretas *ɫ* prieš įvairios kilmės galinį *-y* = *-e* (pvz.: *akɫy* 190₂₆, 311₁₉ ‘akli’ (ir *akɫy* 115₁₉), *awɫy* 95₁₃ ‘avele’ [...] (ir *awɫy* 176₂₄) [...], *fʒpitoɫy* 4919 ‘špitolė, vargšų prieglauda’ [...]). Susidaro išpūdis, kad vertėjui bus nepavykę apsispręsti, kaip rašyti šiai pozicijai būdingą pusminkštį priebalsį: matyt, jis kartais pasigirdavo kietesnis, kartais minkštesnis“ (G i r d e n i s, G i r d e n i e n ė 1997, 40t.). Luotys rašė labai panašiai, jam irgi galėjo nevienodai atrodyti pusminkštis priebalsis, ir jį pažymėdavo ne tik minkštojo, bet ir kietojo priebalsio ženklų. Toks Luočio rašymas labai nenuoseklus, jis vartojo daug formų analogiškose pozicijose ir

su minkštąja <ɫ>. Tai galėtume vertinti kaip Luočio nepatyrimą rašyti, nesusipažinimą su XIX a. pirmosios pusės žemaičių tekstais (*Žyvatas* juk buvo daugiau kaip šimto metų senumo, bet gal Luotys galėjo būti matęs vėlesnių leidimų?). Tikėtina, kad Luotys labiausiai stengėsi taikyti raides <ɫ> ir <ɫ> pagal savo skuodišką intenciją.

5.2.10.3. <aw>, <ew>. Dvibalsio [au] antrąjį dėmenį po kieto ir po minkšto priebalsio Luotys rašė <w>, t. y. atitinkamai <aw> ir <ew>. Pavyzdžiui, <aw>: *анмау-мась* 21 – *artawtas* 14; *гаунь* 75 – *gawn* 60; *даугяусь* 21, 61 – *dawgews* 15, 47; *донгаусь* 9 – *dagaws* 5; *жмогые* 14 – *žmogaws* 9; *уждрауде* 63 – *uždrawde* 48. Ir <ew>: *гувяусей* 51 – *giewewsej* 39; *крижяусь* 21 – *križews* 14; *пагаляусь* 62 – *pagalews* 47; *моляусь* 20 – *tolews* 14.

Šių dvibalsių grafika <aw>, <ew> – su raide <w>, o ne <u> – buvo daug būdingesnė XVIII, o ne XIX a. lietuviškiems raštams. Bet kita ko, panašiai rašyta ir minėtajame *Žyvate*. Jame taip pat ir dounininkiški dvibalsiai [ou] kartais pažymėti su raide <w> (<uw> arba <aw>); plg. Girdenis, Girdenienė 1997, 11). Neatrodo neįtikinama, kad Luotys buvo susipažinęs būtent su *Žyvatu*, o ne su kitais vėlesniais žemaitiškais raštais.

5.2.10.4. <ɫz>. Netikėtai senoviškas pasirodo esantis net digrafo <ɫz> rašymas su ilgąja <ɫ> ir ilgąja <z>, plg. *ifɫzganitom* ‘išganytų’ 2; *ifɫzapazinty* 1; *katalikifɫzkas* 1; *ɫzferdziu* ‘širdžių’ 50; *tufɫztios* ‘tuščios’ 68; *Wiefɫzpat* 45. Taip rašoma visame rankraštyje nuosekliai, tai tebuvo vienintelis Luočio būdas žymėti digrafą <sz>. XIX a. pradžios ir vidurio rankraščiuose <ɫz> nebebuvo vartojamas nuosekliai, kartais kai kurių autorių buvo parašomas tik dviraidsis <ɫz> (ilgoji raidė <ɫ> su trumpąja <z> – Jurgio Pabrėžos, Antano Tatarės, Edvardo Daukšos; plg. Subačius 2004b, 282). O Luotys, priešingai, rašydamas net praslinkus trims XIX a. ketvirčiams, buvo labai nuoseklus. Vėl matyti, kad Luotys nebuvo smarkiau paveiktas XIX a. lietuviškų raštų tradicijos, kažkokiu būdu buvo persiėmęs gerokai senesne, XVIII amžiui būdingesne lietuviškų raštų tradicija.

5.2.10.5. Tad, galų gale, Luočio rašybos dominantė atrodo buvęs orientavimasis į XVIII a. rašybos (grafikos) normas (stilių), ir specifinis bruožas – įgūdžių stoka (plg. tokį ypač nenuoseklų ir neįprastą transliteravimą – *Вусунирму* ‘visų pirma’ 87 – *Wysopermo* 72).

6. Išvados. Akivaizdu, kad Aleksandras Luotys perrašinėjo būtent kiriliniį Jono Krečinskio perdarytą Valančiaus *Trumpo Katechizmo* tekstą (VaKrГK, 1865), ir tai kol kas vienintelis žinomas lietuviško kirilikos teksto transliteravimo lotyniškėmis raidėmis pavyzdys (LuTK, 1874). Tai rodo ir sutampančių praleistų eilučių ilgis (rinkinio plotis), ir iš kirilikos perimtos dirbtinės acc. sg. formos (plg. *meilin* ‘meilė’, *mokslon* ‘mokslą’), ir kartais įterptos kirilikos raidės tarp lotyniškųjų.

Luočio tekstas nurašytas ištiesai, netrumpintas – Luotys norėjo transkribuoti visą tekstą, nelinkdavo trumpinti. Vis dėlto neapsižiūrėjęs kai kur praleido teksto eilučių (atkarpu).

Perrašydamas Valančiaus-Krečinskio tekstą Luotys kai ką ir redagavo. Pakeitė stačiatikišką žegnonės formulę katalikiškąja. Keitė kai kurias gramatines ir stilistines ypatybes. Redagavo leksiką – ypač dažnai Luotys atmesdavo Valančiaus bandymus įvesti naujovių į bažnytinę terminologiją (Valančiaus-Krečinskio *кончесь* keitė *tukas*; *рижимось* – *pastanawiejemu*; *касдениней* – *rawfzedni*). Taisė riktus bet ir pats klydo.

Luočio tarmės redagavimas – tai visų pirma aukštaitiškų formų keitimas žemaitiškomis dounininkiškomis, plg. Luočio <ej> [eɪ] (*вена* ‘viena’ – *wejna*); <ow> [ou] (*дуо-ну* ‘duona’ instr. sg. – *downo*); <y>, <e>, <i> [e] (*бути* ‘būti’ – *buty ar bute, nagimde* ‘pagimdė’ – *pagemdi*); <o> [o] (*ушгульдимась* ‘išguldymas’ – *ifsgoldimas*); <ie> žem. [ie] (*галету* ‘galėtų’ – *galietu*); *-ums* (*вистъмсь* ‘visiems’ – *wisyms*); <on> [on] (*дангаусь* ‘dangaus’ – *dongaws*); <t> [t] (*аукшяусь* ‘aukščiau’ – *awkfztews*); cond. 3 <om> [om] (*ампиркту* ‘atpirktų’ – *atperktom*). Atvirksčių atvejų – kad žemaitiškos Valančiaus formos būtų pakeistos aukštaitiškomis – beveik nėra. O žemaitybių, priešingai, Luotys prirašė gana daug.

Sprendžiant iš redagavimo pobūdžio, Luotys persirašinėjo savo reikmėms, ne spaudai. Todėl jis kartais laisvokai paredaguodavo frazes. Dėl to jam labiausiai ir tiko jo paties Skuodo šnektos lytys (jis nesiderino prie kitų tarmių atstovų).

Luotys keitė ir rašybą (pvz., dažnai atsisakė Krečinskio ortografijos <он(ъ)> [*живенимонъ* ‘gyvenimą’ – *giwenima*], <ен(ъ)> [*бажничень* ‘bažnyčia’ – *bażnicze*]). Kitos būdingesnės Luočio rašybos ypatybės – nenuosekliai žymėta <ł> prieš *e* ir *i* tipo vokalizmą (*амислиту* ‘apmislyti’ – *apmistiti*; *кяле* ‘kelio’ – *kiety*), nuosekliai rašyta <aw>, <ew>, <ow> ir <łz>. Luočio rašybai būdingas orientavimasis į daug senesnę rašybos sistemą, įprastą ne XIX amžiaus pabaigai, kaip tikėtumėmės, bet XVIII amžiui. Minėti bruožai stebėtinai panašūs į 1759 metų *Žyvato* ortografiją. Keltina hipotezė, jog Luotys galėjo pats mokytis skaityti ir rašyti iš dažnai perleidžiamo *Žyvato*. Apskritai iš rašybos nenuoseklumo aišku, kad Luotys nebuvo įgudęs gerai rašyti lietuviškai, nesilaikė kokios nors žinomos vienos ortografijos tradicijos (plg. netradiciškai ir nenuosekliai parašytą *Wysopermo* ‘visų pirma’).

THE PHILOLOGICAL SOMERSAULT OF ALEKSANDRAS LUOTYS: ТРУМПАСЪ КАТЕХИЗМАСЪ (1865) INTO TRUMPAS KATECHIZMAS (1874)

Summary

Aleksandras Luotys transliterated his Lithuanian manuscript — the Catholic *Brief Catechism* (*Trumpas Katechizmas*, 1874; LLTIB: f. 1 3468) — from the variant in Cyrillic characters *Трумпасъ Катехизмасъ* of 1865 (first prepared in manuscript in Latin characters by the bishop Motiejus Valančius and later printed in Cyrillic letters by Jonas Krečinskis). In the history of Lithuanian Luotys' manuscript was unique in the sense that it was the only known Lithuanian text in Latin letters transcribed from the Cyrillic Lithuanian version, which was then required by the Russian officials.

It is obvious that Luotys transcribed the Cyrillic text entirely, and that he did not intend to shorten it in any planned manner. Still, most probably due to his absentmindedness, Luotys omitted some lines of the original in several places.

Luotys made certain changes in his transliterated manuscript. For instance, he changed the Orthodox formula for making the sign of the cross into the Catholic one. He edited some grammatical forms and some stylistic features. Luotys also changed certain words — he ignored some of Valančius' attempts to modernize religious terminology and he used the traditional religious terms or words instead of those proposed by Valančius (e.g. he changed *кончесь* 'passion, suffering' into *тукас* 'ibid.'; *рижимось* 'determination' into *pastanawiejemu* 'ibid.'; *касдениней* 'daily' into *rawzedni* 'ibid.').

Luotys corrected some typographical errors but erred himself as well.

He changed certain Highland Lithuanian dialectal features into the Lowland Lithuanian (dounininkai in particular) equivalents. Cf. <ej> [ei] in Luotys' text (*вена* 'one' → *wejna*); <ow> [ou] (*дуоу* 'bread' instr. sg. → *downo*); <y>, <e>, <i> [e] (*бути* 'to be' → *buty* or *bute*, *пазімде* '(she) gave birth' → *pagemdi*); <o> [o] (*ушгульдимасъ* 'explanation' → *ižgoldimas*); <ie> žem. [ie] (*галету* '(he/she) could' *galietu*); *-yms* (*висьмьсь* 'for everyone' → *wisymys*); <on> [on] (*дангаусъ* 'of heaven' → *dongaws*); <t> [t] (*аукуцяусъ* 'higher' → *awkzews*); cond. 3 <om> [om] (*ампиркту* '(he/she) would redeem' → *atperktom*). There were many cases of Lowland dialectal peculiarities. Thus, Luotys' text was based on the Lowland dialect much more than the Cyrillic prototype had been.

There were almost no cases, however, of substitution in the opposite direction—Lowland features were almost never changed into the Highland equivalents.

Judging by the way Luotys edited the text one can assume that the manuscript was not prepared for the purpose of publication, and that Luotys needed it in Latin letters for his personal uses. Therefore Luotys edited some phrases of the prototype freely, and introduced more of his native Skuodas dialect features (from the Northwestern Lowland territory).

Luotys also used certain specific orthographical peculiarities. Quite often he chose the character <ł> even before [e], [e], and [i] vowels (*амислиту* 'to think of' → *artisliti*; *кяле* 'of the road' gen. sg. → *kiety*). Luotys selected the letter <w> to convey the second component in the diphthongs [au], [ou], cf. <aw>, <ew>, and <ow>. He always wrote the long letters <łz> to express the digraph <sz>. Those orthographic features were well known in eighteenth-century Lithuanian (approximately one hundred years before Luotys produced his transcript). Thus, Luotys adopted much older orthography. In particular, Luotys' orthographical features resembled certain features of *Žyvatas* of 1759. It is possible to assume that Luotys might have learned to read and write from this or from any of the other multiple editions of *Žyvatas*. Generally, judging by the inconsistency in orthography it is evident that Luotys wasn't a skilled writer in Lithuanian (cf. *Wysopermo* 'first of all').

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

D o l b i l o v M., 2004, Imperijos biurokratija ir lietuvių kalbos lotyniškais rašmenimis draudimas 1864–1882 m., – Raidžių draudimo metai, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius, 111–137.

G i r d e n i s A., D. G i r d e n i e n ė, 1997, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.

IvKrKAL – [Ivinskis L., J. Krečinskis, 1866], МЪСЯЩЕСЛОВЪ НА 1866 ГОДЪ. КАЛЕНДОРИОУСЪ АНТЪ 1866 МЕТУ. ВИЛЬНА. ВЪ ТИПОГРАФИИ А. СЫРКИНА. 1866; VUB: L_R 583.

J o n i k a s P., 1972, Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje, Čikaga.

LKA II – Lietuvių kalbos atlasas, II. Fonetika, Vilnius, 1982.

LPŽ II – A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė, 1989, Lietuvių pavardžių žodynas, II, Vilnius.

LuTK – Trumpas Katechizmas. Awkcziawsej kraŹta wyresnibei lejpant paraŹzitas dieł kataliku jawnumenes i mokslą lejdamus. YłŹspawstas. Wilnui YłŹspawsty dalejda Metus 1874 Rugsieje 16 diena. Motiejus Walończawskis Wiskups. RaŹzi Aleksandra Lowtis. (Rankraštis; LLTIB: f. 1 – 3468.)

M e r k y s V., 1994, Knygnešių laikai: 1864–1904, Vilnius.

R o k a i t ė B., 1961, Kai kurie nauji žemaičių dounininkų tarmių fonetikos dalykai, – LKK IV 147.

S t a l i ū n a s D., 2004, Lietuvių tapatumas, kalba ir rašmenys Rusijos tautinėje politikoje (XIX a. 7-asis dešimtmetis), – Raidžių draudimo metai, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius, 79–109.

S u b a č i u s G., 1996, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba, – Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, 10–113.

S u b a č i u s G., 1998, Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia, Vilnius.

S u b a č i u s G., 1999, Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas, – Archivum Lithuanicum, I, 85–95.

S u b a č i u s G., 2004a, Lietuviška ir rusiška lietuviškų spaudinių kirilika 1864–1866 metais, – Raidžių draudimo metai, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius, 139–173.

S u b a č i u s G., 2004b, Grafemos <I> netektis Lietuvos rankraščiuose, – Archivum Lithuanicum, VI, 265–286.

S u b a č i u s G., 2005, Development of the Cyrillic orthography for Lithuanian in 1864–1904, – Litanus, LI (2), 29–55.

V a i c e k a u s k a s M., 2003, Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. ‘Bromos atvertos ing viečnastį’ 250-osioms išleidimo metinėms, – Knygų aidai, 4, 10–18.

VaKAN – [Valančius M., 1864.] KANTYCZKAS ARBA KNINGA GIESMIU. PAR Motieju Wołonczewski ŻEMAJCZIU WISKUPA parweŹzieta ir isznauje iszspausta. WILNIUJ. Kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzka. 1864; VUB: L_R 1287.

VaKrKAN – [Valančius M., J. Krečinskis, 1865, Кантычкась арба книнга гѣсмя паръ Мотѣю Волончевски вискупа парвейзѣта ирѣ ишнаеу ишпауста. Вильной, спаустувеиѣ А. Сыркина 1865]; VUB: L_R 1283.

VaKrTK – [Valančius M., J. Krečinskis, 1865.] Трумпась Катехизмась Аукщяусей крашта виреснибей лїипантъ парашитась дѣль каталику яунуменесь и мокслусь лейдамось. Ишпаустгась Вильной, Спаустувень Р. М. Ромма. 1865.

V a l a n č i u s M., 2001, Raštai: Pirmas tomas, Vilnius.

V e n c k i e n ė J., 2004, Kirilika rašytas atvirukas (XX amžiaus pradžia?), – Archivum Lithuanicum, VI, 315–318.

Žyvatas – ZIWATAS PONA YR DIEWA MUSU JEZUSA CHRISTUSA, *TAY IRA* KIELAS YSZ-
GANIMA Kuriuw Ponas yfzganitoies yr Atpyrktoies mufu JEZUS CHRISTUS [...] Mumis y Dangu
wede, moki, yr atgide [...]. WILNIAW Drukarnie J. K. M. yr RP. Kollegio Kunigu Pioriu. Kafztu yr
ftoronę MATIEJAWS JUSUPA DOWBORA Metufy Pona 1759.

Giedrius SUBAČIUS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius
Lietuva

University of Illinois at Chicago
Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures
UH 1608, MC/306
601 S. Morgan St.
Chicago IL 60607, U.S.A.
[subacius@uic.edu]